

проф. др Дара Дамљановић
Универзитет у Београду
Филозофски факултет

Допринос Петра С. Протића русистичкој лингводидактици

Сажетак: Петар С. Протић, професор београдске Богословије, спада међу прве професоре који су предавали руски језик у нашим гимназијама после његовог увођења у ове школе 1902. године. Аутор је запаженог чланка о настави руског језика објављеног 1903. године, као и уџбеника *Учишњел руској језика или речник руских речи расјоређених логичним редом; са фразеологијом и крајним изводом из фонетике и граматике; за ученике гимназије и за групе ученике и самоуке*, објављеног 1904. године. У раду се анализира делатност П. С. Протића у области русистичке лингводидактике.

Кључне речи: Петар С. Протић, српска русистика, лингводидактика.

Делатност Петра С. Протића*, професора Богословије у Београду, у области русистичке лингводидактике одвијала се у првој деценији 20. века. То је време широког европског покрета за реформу наставе живих страних језика, када долази до потпуне промене лингводидактичке парадигме. У овом периоду долази до интензивнијег изучавања руског језика у средњим стручним школама, а најважнији догађај у том смислу био је увођење руског језика у српске гимназије. У то време Протић је већ био угледни професор Богословије, где је предавао више предмета: Свето Писмо, Библијску историју Старог Завета, Библијску историју Новог Завета, Морално богословље¹. Добро је познавао и прилике у гимназијској настави јер је од 1899. годи-

* Излагање на научном скупу „Српска теологија у двадесетом веку: истраживачки проблеми и резултати“ одржаном на Православном богословском факултету у Београду 28. маја 2010. у склопу пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и животне средине Републике Србије.

¹ На основу годишњих извештаја о раду појединих школа налазимо да је школске 1893/94. године Протић предавао у Београдској Богословији Свето Писмо, Библијску историју Старог Завета, Библијску историју Новог Завета, аутографисао је предмете које предаје. Наредне 1894/95. шк. год. предавао је Морално богословље и Свето Писмо, вршио је дужност васпитача. Аутографисао је своја предавања из Моралног богословља, одржао је јавно предавање „О моралном васпитању у школама“, а неколико научних расправа објавио је у *Веснику Српске цркве и Миру*. Шк. 1897/98. г. предавао је Апологетику и Морално богословље. Од 1899. предаје веронауку у Првој београдској гимназији, а 31. децембра 1903. постављен је за професора Богословије Светог Саве, али је већ 7. јуна 1904. актом Министра просвете и црквених дела премештен за професора крагујевачке Гимназије. Руски језик Протић је предавао у Првој београдској гимназији (1903, 1912, 1914), у Другој београдској гимназији (1904), у крагујевачкој Гимназији (1905). Године 1900. вршио је функцију школског надзорника. Од јануара 1910. г. као професор Прве београдске гимназије, уређивао је часопис *Гласник Српске Цркве у Краљевини Србији*,

не радио у Првој београдској гимназији као професор веронауке (вероучитељ). Његов рад у области русистичке лингводидактике везан је управо за гимназијску наставу: као члан комисије учествовао је у изради првог Наставног програма за српске гимназије, предавао је руски језик од његовог увођења и готово до почетка Првог светског рата, и то у Првој и Другој београдској гимназији, у крагујевачкој гимназији. Заједно са Александром Белићем био је рецензент „Практичне руске граматике“ Милоша Анђелковића. Аутор је чланка „Руски језик у средњим школама“ (Наставник, 1903) у коме објашњава своју концепцију циљева и задатака наставе руског језика у средњим школама, како су тада називали гимназије. Аутор је једног уџбеника руског језика (1904)². Овде ће се детаљније анализирати наведени радови као и укупна делатност П. С. Протића у области русистичке лингводидактике.

Одлука о увођењу руског језика у седми и осми разред српских гимназија донета је 30. августа 1902. године. У припреми реализације ове одлуке Главни просветни савет у јануару 1903. г. формира комисију за израду нацрта програма наставе руског језика за гимназије у коју су изабрани Радован Кошутић, тада лектор за руски језик у Великој школи, Петар С. Протић и Милутин К. Драгутиновић, професори. Комисија је саставила Програм који је усвојен на мартовској седници Главног просветног савета. Програм садржи општи део и делове који садрже теме предвиђене за усвајање по разредима³.

Почетком 20. века објављено је више чланака, расправа и студија из области методике наставе страних језика. Суштину реформских захтева у односу на наста-

а био је главни секретар Друштва за подизање Светосавског Храма. Указом од 11. септембра 1900. г. одликован је орденом Светог Саве петог реда.

² У Српској библиографији (књиге 1868–1944, Народна библиотека Србије, том 15, гл. уредник М. Живанов, стр. 102–3) наводи се укупно 19 Протићевих радова међу којима су: Кратка православна хришћанска етика за ученике и ученице средњих школа (1899) која је до 1923. године имала шест издања; Наука хришћанска за ученике и ученице 3. разреда основне школе (1901); Наука хришћанска за ученике и ученице 1. и 2. разреда основне школе (1914); Наука о богослужењу Православне цркве за ученике средњих школа (1912); Православна хришћанска етика или Наука о хришћанском моралу : за свештенике и ученике богословије (1897); Житија српских светаца као извор историјски (1897); Православна хришћанска етика : за средње и средње стручне школе. По новом програму прерадили и допунили Р. Доброта и Д. Димитријевић, шесто издање (1940). Примерак ове последње књиге налази се у библиотеци «Свети Сава» у Ванкуверу, Канада. У периоду од 1890. до 1911. године Протић је објавио десетак чланака у часописима *Весник Српске цркве*, *Гласник Српске цркве у Краљевини Србији*, *Пасићирска реч*, *Мир* (извор: Б. Цисерж, *Један век периодичке штампе СПЦ*. Библиографски опис часописа и листа са прегледом – садржајем свих радова објављених у њима од 1868–1970, Београд, изд. Светог архијерејског синода СПЦ, 1986.

³ Програм из руског језика у VII и VIII разреду гимназије: «Читаће се и преводити, прво лакши а доцније тежи комади из читанке. У колико је, овога ради, потребно, објашњаваће се ученицима најглавније разлике у граматичи и значењу речи руског и српског језика. Кратке смислице и анегдоте учиће се на памет. Тако радећи, на самом штиву и на памет ученом, научиће се ово из граматике:

У VII разреду: 1. Руски гласови, који се по изговору и бележењу словима разликују од српских; 2. руски акценат и његов одношај према српском; 3. „тврди“ и „меки“ самогласници; 4. јасни и мукли сугласници и њихов значај за руски језик; 5. данашњи „тврди“ и „меки“ сугласници; 6. употреба споне естъ; 7. најпотребније из руске конјугације и разлике између перфективних и имперфективних глагола; 8. најпотребније из облика и осталих променљивих речи (именица, придева, бројева и заменица); 9. гдекоје синтактичке особине рускога језика, у колико буду долазиле при читању.

У VIII разреду: 1. Из конјугације и деklinације оно што се није изучило у седмом разреду, а потребно је ради читаног текста и дубљег познавања језика; 2. непроменљиве речи (оно што је у појединих карактеристично, већином према српском); 3. главније особине руске синтаксе, у колико нису изучене у седмом разреду, а потребне су за разумевање читаног текста; 4. најглавније из правила о руском правопису“ (Просветни гласник, 1903, св.4, стр. 420).

ву руског језика поред Павла Мајзнера⁴ који је написао више веома значајних радова о настави руског језика, најпотпуније је формулисао управо Протић. У чланку *Руски језик у средњим школама* објављеном у часопису *Наставник* 1903. године (стр. 17–22). Протић формулише циљеве и задатке наставе руског језика, расправља о методу, наставном плану и програму, уџбеницима, наставничком кадру.

На почетку чланка Протић објашњава оправданост увођења руског језика у наше гимназије и као пример наводи Немце и Французе, где „представници књиге и науке ... сматрају руски језик као једну неодложну потребу ... без кога они не могу одговарати својој позиви и задатку“. „У таквом једном великом народу – истиче он даље, – већ су се јавили људи на свим пољима науке и књижевности, који као јасне звезде сијају на хоризонту целокупнога просвећенога човечанства, Лермонтов, Толстој, Тургенев, Достојевски, Некрасов, Пушкин, Крилов, Гогољ, Горки. ... Кад се још сем овога не губи из вида и то, да се све оно, што је познато и признато у научном свету на свим језицима, може наћи и на руском језику у преводу, онда је још јасније, колико српској омладини помажемо тиме, што јој се пружа могућност да у школи научи руски језик“.

Општи приступ настави руског језика темељио се до тада на сродности руског и српског језика и сматрало се да ученици могу брзо савладати руски језик уколико се обрати потребна пажња на оно што је различито у два језика. Овакав приступ био је оправдан у другој половини 19. века, када је циљ наставе био оспособљавање ученика за читање литературе на руском језику, и када се радило са писаним текстом. Међутим, у складу са реформским покретом и измењеним циљем наставе – конверзација на страном језику на првом месту, Протић јасно уочава проблем: „Варају се сви они, који много полагају на сродност, и који прецењују добит и лакоћу, која од те сродности долази. Непобитан је факат, да сродност рускога језика олакшава изучавање, али је тако исто неоспорно и то, да баш та сродност у многим приликама омета правилан изговор и потпуно знање руског језика. По нашем мишљењу сродност руског језика у колико помаже при изучавању, у толико и одмаже; она је толико исто тегоба за перфектни говор и темељно знање руског језика колико и олакшица“. Међу многобројним тешкоћама изазваним сродношћу руског и српског језика Протић на прво место ставља речи које у оба језика имају исти облик. Велику тешкоћу представља и изговор ових речи и њихова семантиза-ција, јер се често ради о међујезичким хомонимима. „Сродност постоји, наводи он даље, она помаже, али се она не може знати док се не научи“.

У разматрању места граматике у наставном процесу и начина њене презентације Протић полази од места руског језика у систему других наставних предмета, пре свега српског и старословенског језика. Према важећим наставним плановима ученици гимназије почињу изучавати руски језик у седмом разреду када су већ добро савладали граматiku српског и основе граматике старословенског језика. Већ

⁴ Мајзнер Ј. Павле, „Изговор руског језика.“ – *Наставник*, Београд, 1904, св. 5–6, стр., 168–183, св. 7–8, стр., 252–268; Мајзнер Ј. П., „Реформа језиковне наставе.“ – *Просветни гласник*, Београд, 1896, св. 1, стр., 27–34, св. 3, стр., 105–112; Мајзнер Ј. П., „Увод и изучавање руског језика, с нарочитим обзиром на школе и самоуке.“ – *Просветни гласник*, 1904, св. 7, стр. 57–80 и 213–233 св. 8, стр. 351–369 св. 9, стр. 450–466; Мајзнер Ј. П., „Увод и изучавање руског језика, с нарочитим обзиром на школе и самоуке.“ Београд: Државна штампарија, 1905.

формирано лингвистичко образовање из тих предмета поуздана је основа да учење руског језика може почети од текста, „јер ништа тако не убија вољу ученика за изучавање језика као силна правила граматичка и изузеци. Овим не мислимо да кажемо то, да руску граматiku треба избацити. Не, она треба да постоји, али само тако, да се по добро изабраном штиву прелази, и то као нешто узредно, . . . а не као ствар, која ће се насилно и непрестано са многим детаљима натурати ђацима. ... Давање граматике у руке ђацима и учење напамет правила и изузетака, која су тамо изложена, у намери, да се тек после приступи читању, напомиње нам онога грчкога филозофа, који је рекао да неће ићи у воду, док не научи да плива. Наше је уверење: да треба ући у воду и тамо учити пливање – ући у језик и у њему учити правила“.

Протић истиче значај фонетике и усвајања правилног изговора и интонације, чиме почиње настава руског језика. Гласовни систем руског језика усваја се имитацијом изговора наставника и то „не на речима већ одмах на краћим реченицама, на загонеткама, пошалицама и пословицама“. После усвајања правилног изговора, приступа се читању, превођењу и учењу краћих прича, песмица, анегдота и басни. Наставник увек први чита текст како би ученици усвојили правилан изговор, акценат и интонацију. У ту сврху наставник ће више пута прочитати текст и одмах захтевати и инсистирати на правилном изговору својих ученика.

Као најоптималнији начин презентације и усвајања лексике Протић наводи синтаксички ниво. О томе он пише: „Учење речи треба да буде у малим причама, песмама и анегдотама, загонеткама, пословицама и другим мудрим изрекама и реченицама; али могу се учити и речи саме ако су поређане логичким редом. Поређане логичким редом, речи могу толико исто интересовати ученика, као и кад су у причама и песмама. Али и у једном и другом случају... треба вежбати ученика да са њима прави реченице, најпре краће а после све шире и шире“. Провера разумевања прочитаног текста не мора се вршити само помоћу превођења текста, него и кроз питања и одговоре. Ако се питања формулишу пажљиво и са одређеним циљем, наставник ће на основу датих одговора лако проверити да ли је ученик разумео текст. На тај начин избегава се директно превођење, а више времена остаје за говорна вежбања на руском језику. Поред питања и одговора Протић препоручује вежбања супституције и трансформације (заменити именице одговарајућом заменицом и обратно, реченице у једнини ставити у множину и обратно, употребити потребан падеж и сл.) помоћу којих се може цео час водити на руском језику.

Нову методичку концепцију наставе могу реализовати само стручни и добро обучени наставници. Наставу руског језика до тада најчешће су изводили руски васпитаници, стручњаци различитих професија који су, школујући се у Русији, научили језик. С друге стране, Катедра за руски језик на Великој школи већ је дала први квалификовани наставнички кадар. Између ове две групе Протић се опредељује за прву јер су они научили правилан изговор боравећи више година у Русији. Њихово знање не може се поредити са онима који су „изговор учили из књига и никада нису чули прави руски говор“. Овај Протићев став указује на велики значај правилног изговора и говора на страном језику у новој методичкој концепцији.

За тако конципирану наставу потребна је добра збирка текстова или читанка и уџбеник граматике. Међу постојећим уџбеницима *Руска грамајџика* Јеврема

Илића⁵ би донекле могла послужити, док читанку, наводи Протић, треба саставити по узору на Ажботову читанку која садржи одличан избор текстова. У погледу акцента он сматра да није потребно акцентовати све речи: „Знајући, да је све у читанци акцентовано, ђаци не пазе довољно, и тако не науче чак ни оне речи правилно да изговарају, које су стотину пута већ прошли“.

У жељи да ученици постигну што бољи успех из руског језика, Протић је написао уџбеник *Учишељ руској језика или речник руских речи распоређених логичним редом* и објавио као издање аутора⁶. Тражећи одобрење просветних власти за употребу овога уџбеника у школама, у једном писму упућеном министру просвете Протић каже: „Метод и план за израду ове књиге позајмио сам од др Карла Мајзера, професора у Келну, који је на овај начин за своје ученике распоредио француске речи. Да овај тежак, а притом и доста скуп посао, предузнем, и да о свом трошку ову књигу штампам, куражио ме и тај факат, што је тај исти метод и план др Мајзера акцептирао и наш Просветни савет, јер је одобрио у нашим школама употребу књиге Француске речи, распоређене логичким редом по К. Мајзеру од Стевовића“.

Уџбеник је намењен ученицима гимназија и других школа и то према замисли аутора „поглавито кад се на часовима руског језика праве реченице и воде разговори“. Потребна за овим типом уџбеника постала је изражена пошто је нова реформирана школа као главни циљ наставе поставила оспособљавање ученика за непосредну конверзацију на страном језику. Протић је уочио да обимне граматике руског језика и читанке (збирке књижевних текстова) не пружају довољно лексичког материјала за комуникацију у оквиру различитих тема. Стога је извршио избор лексике и фразеологије, означио синониме и синонимијске низове, хомониме, антониме, речи и изразе блиске по значењу, рекцију глагола, истокоренске речи, моделе готових реченица, и све то организовао на тематском принципу. Уџбеник је намењен развоју продуктивних говорних вештина, пре свега говорења на руском језику.

Средином јуна 1904. године Главни просветни савет формирао је комисију за преглед и оцену Протићевог уџбеника која треба да утврди може ли се овај уџбеник користити у школама у којима се учи руски језик. У комисију су именовани Александар Белић, Павле Швабић и Јован Максимовић. А. Белић обавестио је Савет да се не може прихватити овог задатка због заузетости научним експериментима и другим пословима. Уместо њега одређен је Р. Кошутић који је такође одбио понуђени посао, а као разлог навео је „све чешће несвестице од којих патим, и књижевни радови које сам предузео да извршим и које би желео што пре видети наштампане“. Милоје Сретеновић, професор руског језика у Војној академији, као разлог неприхватања рецензирања Протићеве књиге наводи оптерећеност службеним и приватним пословима, а професор Богословије „Свети Сава“ Стеван Ве-

⁵ Овде Протић мисли на треће издање Илићеве граматике (1903) које је исправљено друго издање. Прво издање Илићеве *Руске грамајике за српске школе* објављено је 1883. године у обиму од 208 страна. Друго издање (1893) је потпуно прерађена књига (96 стр.) по узору на Практичну руску граматику П. Будманија, усклађена са реформским захтевима у односу на место граматике у настави језика.

⁶ Протић С. Петар, *Учишељ руској језика или речник руских речи распоређених логичним редом са фразеолоџијом и крајким изводом из фонетике и грамајике за ученике гимназије и за групе ученике и самоуке*. Београд, 1904 стр., XXXVII + 160, 23 ст. Обавештење о публикавању Протићевог уџбеника објавила је *Босанска вила* у рубрици Књижевне и културне биљешке (1904, бр. 13–14, с. 272).

селиновић – презаузетост. Као трећи рецензент појављује се Драгољуб Поповић, професор Богословије „Свети Сава“ и Прве београдске гимназије.

Павле Швабић, професор Богословије написао је свој реферат о Протићевом уџбенику 1. фебруара 1905. године. Швабић се критички осврће на сву ранију уџбеничку литературу из руског језика и закључује „да је крајње време да се распише конкурс за израду једног уџбеника, како би се когод од филолога и методичара одлучио да напише и граматику и читанку, које ће попунити празнину која се осећа у настави руског језика“.⁷ Пошто Протићев уџбеник представља методолошку новину и по намени и по начину организације језичке материје, Павле Швабић предлаже његову привремену употребу. Реферат Драгољуба Поповића, професора Прве београдске гимназије, написан је 10. фебруара 1905. године. Поповић је детаљно анализирао цео уџбеник и закључио да је „фонетички део нетачан, непотпун и без система“. У граматичком делу непотпуно је излагање о именицама и глаголима, док је „о бројевима речено врло мало и површно. Што се тиче речника и фразеологије, имао бих да напоменем да је требао бити израђен по азбучном реду ради прегледности. Система фразеологије добра је и врло погодна за самоуке, а за ученике би могла послужити као помоћно средство за вежбање у говору и изучавању најупотребљивијих речи у обичном животу, пошто се погрешке уклоне“. На основу изложених примедби Поповић закључује да се ова књига не може прихватити као уџбеник у нашим средњим школама. Гимназијски професор Јован Максимовић доставио је свој реферат Просветном савету почетком маја 1905. године. Он је посматрао уџбеник као мотивационо средство у раду ученика: „Код Протићеве двадесет једне групе речи, које се састоје већином из номинатива и инфинитива, чему је додато и нешто фразеологије, интересовање ученичко, оно право, оригинално, продуктивно интересовање, никако се неће моћи изазвати. /... / Ко је још икад могао пробудити код ученика интересовање за масу речи у првим падежима и инфинитиву, што све треба без прекида једно за другим читати и памтити? Те су речи у овом Учитељу истина, поређане по неким групама и „катогијама“, но и у тим групама и „катогијама“ Протићеве су речи остале ипак само речи и њихова безживотност и апсолутна немоћ да изазову према себи учениково интересовање, никако није отклоњена“. Максимовић закључује да је Протићева књига, због основног разлога што не може да побуди ученичко интересовање, неподесна да се употреби као уџбеник или помоћна књига за изучавање руског језика у нашим школама.

Сумирајући оцене рецензената може се уочити да су различито оценили књигу. Обазрива оцена П. Швабића своди се на констатацију да уџбеник представља новину, чију ефикасност би требало проверити у настави. Ј. Максимовић сматра да се књига не може прихватити ни као уџбеник ни као помоћна литература јер се састављач огрешио о врховни педагошко-психолошки захтев, а то је одсуство мотивационе функције. По мишљењу Д. Поповића књига би се могла користити као основно средство за говорна вежбања и учење најфреквентније лексике из свакодневног живота. На основу наведених мишљења рецензената Главни просветни савет је заузео став да се ова књига не може употребљавати као уџбеник, али се може користити као помоћна књига за учење руског језика у средњим школама.

⁷ Сви реферати објављени су у Просветном гласнику за 1905. годину, св. 7, стр.26–32, а одлука Главног просветног савета објављена је на 33. стр. истог броја часописа.

ма⁸. У складу са овом препоруком, министар просвете својим расписом од 9. маја 1905. одобрио је да се уџбеник П. С. Протића може употребљавати као помоћна књига за учење руског језика у нашим средњим школама (гимназијама)⁹.

Пун назив Протићевог уџбеника гласи: *Учишћел рускої језика или речник руских речи распоређених логичким редом; са фразеологијом и крајким изводом из фонетике и граматике*. Овај назив покреће важан проблем у вези са књигом, проблем њене жанровске припадности у оквиру уџбеничке литературе. Треба ли књигу сматрати уџбеником или речником? На насловној страни доминира општи назив *Учишћел рускої језика* који упућује на закључак да се ради о уџбенику. Ипак, он се може разумети и као синтетички назив за „речник руских речи распоређених логичким редом са фразеологијом и кратким изводом из фонетике и граматике“. Сам аутор користи најчешће неутралан назив књига осим у једном писму министру просвете у коме наводи да подноси књигу са молбом да се „уврсти у ред уџбеника за руски језик у свим нашим школама у којима се тај језик предаје“. Међутим, овде се термин уџбеник може разумети као синоним термина уџбеничка литература пошто аутор не тражи да се књига одобри као уџбеник, већ да се „уврсти у ред уџбеника“. Протићеви савременици – рецензенти П. Швабић, Ј. Максимовић и Д. Поповић, нису по питању жанра књиге имали јасан став, а Просветни савет је одлучио да се у школама може употребљавати као помоћна књига. Основне школске књиге биле су граматике и читанке. Стога, трагајући за жанровским одређењем Протићеве књиге, прецизан одговор не налазимо ни код аутора ни код његових савременика и рецензента. Посматрано са становишта данашње теорије уџбеника ова књига има доста елемената који је приближавају уџбенику. Прво, књига садржи преглед фонетике и морфологије и то је приближава уџбеницима. Друго, лексичка материја, која чини централни део уџбеника, организована је на основу тематског критеријума што је карактеристично за организацију лексике у уџбеницима. Трећи разлог односи се на могући начин коришћења књиге. Наиме, не постоје основне претпоставке да се књига користи као речник, а то је лексикографски инструмент који обезбеђује приступ потребној информацији (на пример, азбучни распоред речи), те је стога не можемо сматрати речником. Тематски груписана лексика доступна је кориснику само уколико се „чита“ као уџбенички текст, дакле прочита се сва лексика и фразеологија једне теме, затим се врши селекција материје потребне за исказивање мисли у оквиру те теме. Стога би било најадекватније Протићеву књигу сматрати лексичким приручником намењеним развијању продуктивних говорних активности.

Већина уџбеника страних језика онога времена писана је на матерњем језику корисника, па су тако и у Протићевом уџбенику инструктивни текстови писани на српском језику. Основни структурни делови уџбеника су предговор (IV), садржај (V–VII), исправке (VIII), **кратак извод из руске фонетике и граматике (IX–XXX-**

⁸ Будући да је књига објављена као ауторово издање, а одобрена је као помоћна литература, Протић је био обавезан да исплати рецензентима по 20 динара као надокнаду за њихов рад. О томе сведочи сачувана у Архиву Србије (фонд Министарства просвете) преписка између Министарства просвете и директора крагујевачке Гимназије.

⁹ Према анкети Министарства просвете извршене шк. 1910/11. године која је обухватила свих 10 српских гимназија, три учитељске школе и Богословију, Протићев уџбеник коришћен је у Првој београдској гимназији и у крагујевачкој гимназији (према: Зборник закона за учитељску школу, II, 1921, с. 39–40).

VII), руске речи распоређене логичким редом (1–160). Основни део уџбеника садржи општи део, који је подељен на 11 тематских целина, и посебан део (установе: државне, црквене, друштвене), подељен на 10 тематских целина.

Део уџбеника под називом *Крајњак извод из руске фонетике и граматики* садржи врло сажет преглед основних језичких појава из ових области. У фонетском делу објашњава се изговор (читање) самогласника, сугласника, сугласничких група, звучних и беззвучних сугласника, удвојених сугласника, једначење по звучности/беззвучности, по мекоћи. У односу на самогласнике Протић правилно запажа да се изговор акцентованих самогласника битно разликује од њиховог изговора у неакцентованим словима. Описујући изговор неакцентованих самогласника, Протић наводи да се самогласници *а, у, и*, изговарају без квалитативне редукције; код самогласника *е* разликује позицију на почетку речи и слога и позицију после сугласника. У првом случају изговарају се два гласа, у другом један. Графеме *я, ю*, према Протићевом тумачењу, изговарају се свуда као два гласа (овде није уочен исти однос као код *е*). Код изговора сугласника правилно се описује изговор звучних *б, в, г, ж, з* на крају речи, изговор сугласничких група *-сйн-, -згн-*, изговор *і* у наставцима придева, редних бројева, неких заменица и речи *сејодня*, изговор *к* испред звучних сугласника. Опозиција тврди/меки сугласници наводи се само код сугласника *г, њ, л, н* који се изговарају тврдо испред *а, о, у, ы* и меко испред *я, ю, ѐ, е, и, ь* (овде се први пута у нашој уџбеничкој литератури наводе све графеме помоћу којих се обележава мекоћа сугласника). Из морфологије даје се промена именица, заменица, придева, бројева и глагола са неправилним глаголима, затим списак прилога, предлога, везника и узвика. Начин презентације морфолошких парадигми путем табеларних прегледа наставака допринео је доброј прегледности уџбеника, сажетости излагања и лакшем повезивању и уопштавању језичких чињеница. Такав начин презентације језичког материјала био је у складу са местом и обимом граматике у настави језика у реформском периоду. Овај одељак значајан је и по томе што Протић већ у наслову одваја фонетику од граматике (морфологије и синтаксе), што није карактеристично за осталу уџбеничку литературу тога доба у којој се фонетика разматра у оквиру граматике.

Протић је извршио груписање лексике према тематском критеријуму у оквиру 21 опште теме које су подељене на 59 ужих тематских целина. У првом делу уџбеника распоређено је једанаест општих тема подељених на уже тематске целине. Наводимо их редоследом датим у уџбенику. Прва тема носи наслов кућа (са поднасловима: 1) делови куће, 2) соба); II варош; III село; IV газдинство (5) послуга, 6) покућство, 7) огрев и осветљење, 8) кухиња и стоно посуђе, 9) обед и јела, 10) пића, 11) одећа, 12) ситнице); V земља (13) географска подела, 14) воде, 15) брда и равнице; VI васиона (16) небеска тела и стране света, 17) природне појаве); VII време (18) подела, 19) месеци и дани, 20) час); VIII простор, облик и боја (21) простор и величина, 22) облик и боја); IX природна царства (23) животиње, 24) биље, 25) минерали); X човек (26) породица, сродство, узраст, 27) човечије тело, 28) кретање, 29) живот, спавање, здравље, 30) болести, лечење, укуп, 31) чула, 32) говор, 33) душа, 34) дух); XI abstracta (35) моралност, 36) истина, вера, 37) пријатност, наклоност, пријатељство, љубав, 38) част, слава, понос, храброст, 39) рад, марљивост, умереност, штедљивост, 40) биће, судбина, односи). Под општим насловом установе (државне, црквене, друштвене) обрађено је још десет тема: XII држава (41) др-

жава, народ, престо, 42) управа, чиновници, скупштина, ордење, државни приходи); XIII правосуђе (43) закон, суд, кривица, казна); XIV војска (44) војска, чиновни, оружје и опрема, служба, 45) рат, битка, 46) опсада); XV вера (47) Бог, вероисповед, хришћанска вера и служба, 48) свештенство, црква, празници); XVI просвета (49) школе, наставници, књиге, 50) читање, писање, рачунање, граматика, писмо); XVII науке и вештине (51) науке, 52) вештине, 53) позориште); XVIII трговина и занати (54) трговина, 55) индустрија, занати, 56) новац, мере и тежине); XIX бродарство; XX пут (58) путовање колима, железницом, итд); XXI друштво, забава (59) посете, провод, шетња, купање, игранке, игра).

Уџбеник се одликује богатством лексичког материјала. За сваку од 59 обрађених тема аутор је систематизовао сву потребну лексику и фразеологију (укупно 160 страна). При томе се само мањи број лексичких јединица даје у две или више тематских група. Свака тема обрађена је на нивоу речи, синтагме и реченице. И у оквиру једне теме лексика је груписана према значењу где год је то било могуће. Речи и изрази блиски по значењу, синоними и синонимски низови повезани су витичастим заградама, док су истокоренске речи груписане једна до друге. Наводимо неколико примера повезивања речи блиских по значењу или синонима: *вольный-свободный, чудный-удивительный, пылкий-горячий, роскошь – пышность, спешить-торопиться; вытекать – брать своё начало, приставать – подплывать к берегу; принимать участие – участвовать, патриотизм – любовь к отечеству, итд.* Аутор често исто значење изражава на више начина: *пристально смотреть на кого или на что – не спускать с кого глаз – присматривать за чьим поведением; я к вам с просьбой – у меня к вам просьба; он повернул ему спину – он повернулся к нему спиной; быть по уши в долгах – быть кругом в долгу; всякий знает что – всякому известно что; сколько мне известно – на сколько я знаю.* Истокоренске речи наводе се заједно: *пригласить – приглашать – приглашение – приглашённый; патриотизм – патриотический – патриот, итд.*

Против је водио рачуна о лексичко-семантичкој и синтаксичкој спојивости речи. Готово свуда уз глаголе означена је њихова рекција: *обвинять (винить) кого-нибудь, отомстить кому-нибудь за что, полюбить кого-нибудь, извиниться перед кем, подружиться с кем-нибудь, заступаться за кого, смотреть на кого или на что, подражать кому, итд.*

Велику комуникативну вредност за сваку тему има део под називом фразеологија. Овде се наводе фразе типичне за дату ситуацију, устаљене форме реаговања у одређеним ситуацијама, фразеологизми, устаљени обрти, изреке, пословице, посебна значења неких полисемичних речи и слично. Конструкције истог или блиског значења и овде су посебно означене. Уз основно значење речи аутор често наводи фразеологизам, устаљен обрт или пренесено значење у коме се та реч употребљава. На пример, *быть на верху несчастья, быть на верху славы (верх), обещать золотые горы (гора), рисовать с натуры (натура), я знаю это из достоверного источника (источник).* Наведени су и преведени на српски језик многи руски фразеологизми: *воздушные замки (куле у ваздуху, шпанска села), яблоко раздора (предмет спора), пожинать лавры (брати ловорике), отдыхать на лаврах (одмарати се на лаворикама), ударить со всех ног (бежати главом без обзира), вооружённый с головы до ног и вооружён с ног до головы (наоружан до зуба); о нём нет ни слуху ни духу*

(као да је у земљу пропао), держать ухо востро (бити на опрези), идти рука об руку, сделать на скорую руку, смотреть сквозь пальцы, бросаться в глаза, покраснеть по уши. На различитим местима у оквиру појединих тема дате су устаљене формуле реаговања у одређеним ситуацијама, нпр.: обраћање, поздрављање, исказивање поштовања, упознавање и представљање, изјава саучешћа, честитања поводом унапређења или празника, изјава захвалности и слично.

Поједине теме су разрађене до најситнијих детаља. На пример, само на питање *Какая сегодня погода?* нуде се следећи могући одговори: Сегодня хорошая, прекрасная погода; дождливая погода; дурная погода; погода проясняется, разгуливается; начинается сырая погода; погода скверная, переменчивая, непостоянная, буря готовится; поднялась большая буря; мы будем иметь настоящую метель; какой страшный громовой удар; гремит гром; раскат грома; гремит и молния сверкает; гром упал на дом моего соседа; гром разразился (грянул) на этой горе; гроза уже миновала; ветрено; ветер уже перестал дуть; ветер стихнул, утих; дождь идёт сильно; дождь ливнем льёт; дождь льёт как из ведра; дождь начинает падать; дождь уже перестал; проливной дождь; холодно, мне холодно (я озяб) итд. (стр. 27–28).

Учишѐль руској језика П. С. Протића представља новину у нашој уџбеничкој литератури и по својој основној намени и по методолошком приступу. Основна намена приручника састоји се у обезбеђењу наставног процеса говорним материјалом потребним за конверзацију у оквиру одређене тематике. Свака тема садржи одговарајући круг лексике, речи, израза и конструкција намењених, пре свега, продуктивном усвајању и изражавању у оквиру одабраних тема и ситуација реалне комуникације. У методолошком приступу новину представља организација материје на основу тематског принципа, који је Протић издвојио као водећи принцип. У савременим уџбеницима тако груписана лексика обично се даје у посебном одељку уџбеничке лекције у оквиру различитих лексичких вежбања намењених развоју продуктивних говорних вештина. Као и у дотадашњим уџбеницима процесуални аспект учења и систем вежбања за актуализацију датог материјала остао је ван домена уџбеника. Семантизација лексике извршена је помоћу функционално-семантичких аналога српског језика. Уџбеник се заснива превасходно на преводно-лексичком са елементима свесно-практичног метода. Језик се усваја свесно, полазећи од језичких чињеница руског језика и њихових функционално-семантичких аналога у српском, све до аутоматизације њихове употребе.

Српска русистичка лингводидактика и посебно уџбеници и уџбеничка литература намењена настави руског језика у другој половини 19. и почетком 20. века развијала се у оквиру више утицаја од којих су најизразитија три: руска лингвистичка традиција, српска граматичка традиција и западноевропска методичка традиција. Европски, посебно немачки и француски утицаји оставили су видљивије трагове у методици наставе него у уџбеничкој литератури за наставу руског језика. Стога је *Учишѐль руској језика* П. С. Протића значајан и по томе што је настао под непосредним утицајем уџбеничке литературе поменутих западних земаља. Конверзациони приручници били су популаран жанр уџбеничке литературе у периоду прве реформе наставе страних језика у Европи. Сам Протић наводи да је идеју за израду књиге преузео од немачког професора Карла Мајзера који је за немачке ученике саставио такав приручник за учење француског језика.